

УДК 932

*Масалова Крістіна Юрійвна,
здобувач Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтва
k.masalova@gmail.com*

ДІТИ ХОРА: ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ТА АКТУАЛЬНОСТІ ТЕМИ

Стаття являє собою історіографічний огляд вивчення образу чотирьох, пов'язаних між собою богів. Цю четвірку богів – Хапі, Дуамутефа, Кебехсенуфа та Амсети – узагальнено називають дітьми Хора, слідом за давньоєгипетськими релігійними текстами. Серед більшості єгиптологів головною функцією богів вважається охорона органів померлого, хоча деякі дослідники вказують на те, що ця функція була далеко не єдиною і, очевидно, не була головною. Така проблема пов'язана із недостатнім станом вивченості ролі цих богів у давньоєгипетській міфології. У цьому дослідженні проводиться аналіз усіх відомих праць, присвячених дітям Хора, що допоможе виявити існуючі лакуни.

Ключові слова: давньоєгипетська релігія, давньоєгипетські божества, діти Хора.

Масалова Кристина Юрьевна, соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Дети Хора: к истории изучения образа и актуальности темы

Статья представляет собой историографический обзор исследования образа четырех, связанных между собой богов. Эту четверку богов – Хапи, Дуамутефа, Кебехсенуфа и Амсети – обобщенно называют детьми Хора, вслед за древнеегипетскими религиозными текстами. Среди большинства египтологов, главной функцией богов считается охрана органов умершего, но некоторые исследователи указывают на то, что эта функция была далеко не единственной и, скорее всего, не главной. Такая проблема связана с недостаточным состоянием изученности роли этих богов в древнеегипетской мифологии. В настоящем исследовании проводится анализ всех известных работ, посвященных детям Хора, который поможет выявить существующие лакуны.

Ключевые слова: древнеегипетская релігія, древнеегипетские божества, дети Хора.

Masalova Kristina, PhD-candidate of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

The Children Of Horus: to the topicality and the history of studies on the image of gods

This paper is a historiographical overview of the studies on the image of the four interrelated gods. These gods, Hapi, Duamutef, Kebehsef and Amseti, were called «The Children of Horus» in ancient religious texts. Among the majority of Egyptologists they are thought to be protectors of the organs of the deceased. Nevertheless some researchers point out that this function of these gods was not the only and probably not the main. The reason of this problem is connected with the scarce condition of scrutiny of the role of these gods in Ancient Egyptian mythology. The analysis of all known studies on the Children of Horus is being carried out in this research. This historiographical overview can help to detect those gaps, which exist in the current theme.

Keywords: ancient Egyptian religion, ancient Egyptian gods, Children of Horus.

Постановка проблеми. У давньоєгипетській міфології діти Хора вважалися покровителями померлого: кожного із них оберігав один з чотирьох життєво важливих для посмертного переродження органів муміфікованого тіла людини. Також із ними пов'язувались такі елементи поховального інвен-

тарю як, канопа – спеціальні посудини, в яких зберігались органи, виокремлені під час обряду муміфікації. Починаючи з Нового царства, кришками цих чотирьох посудин були надані форми голів синів Хора: посудина, в якій зберігалась забальзована печінка, охоронялась богом Амсеті, її кришка була оформлена у вигляді людської голови (часто з бородою); легені знаходились у посудині, заступником якої був Хапі з головою бабуїна; канопа, в якій зберігався шлунок, перебувала під покровительством Дуамутефа, чийм втіленням був шакал; кишечник, під захистом Кебехсенуфа, зберігався в канопі у формі яструба [14, 79-80; 53, 59-60].

За своєю генеалогією, Амсеті, Хапі, Дуамутеф та Кебехсенуф як діти Хора, належать до шостого покоління Геліопольської Еннеади [37, 146]. Саме «дітьми Хора» ці боги неодноразово називаються в різних релігійних текстах (наприклад, у Книзі мертвих [27, 108-109] та Текстах пірамід [28, 210-211]). Такий статус знайшов своє зображення і в іконографії: діти Хора – одні з небгатьох богів, що могли зображуватись дітьми або юнаками [37, 145].

Про високу значимість цих богів свідчить величезна кількість археологічного матеріалу. Умовно цей матеріал можна поділити на дві категорії. Першу категорію складають предмети, котрі безпосередньо зображують богів: канопа [7, 131-134 (pl. 149-143); 12, 63-66; 26, 67, 90, 163-164, 183-184; 30, 41-42; 46, 13, 107-109, 120 (pl. VIII.B, XXXIII); 52, 13-14, 25, 31-32 (pl. 20-21); 56], амулети [7, 174, 174-177 (pl. 177-178), 182-183 (pl. 180), 195, 200 (pl. 185)], статуєтки [13, 367], воскові фігурки [12, 117] та намистини у формі богів [12, 116]. При цьому канопа вважались безпосереднім втіленням цих богів.

Колосальний масив складає і друга умовна група, що включає зображення богів та їхнє згадування на різних предметах: саркофагах [12, 5, 7; 26, 165, 184; 34, 21-22 (pl. XVII); 35, 20 (pl. 42)], гробах [7, 5-17 (pl. 10, 12-13, 24), 25-33 (pl. 29); 12, 12-15, 25, 27-28, 30, 34-35, 37-38, 44, 46, 55-56, 59-60; 30, 26-30; 46, 26; 52, 19-23 (pl. 1, 18), 26-30 (pl. 1, 19)], стелах [34, 29-30 (pl. XXV), 30-31 (pl. XXVI), 67 (pl. LI); 35, 19 (pl. 41), 24 (pl. 56); 36, 22 (pl. 72-73); 40, 98-99 (pl. XXXIII); 51, 81-82; 62, 7 (pl. 9), 8 (pl. 12)], рельєфах [26, 160; 31, 23-24 (pl. 29c, 30a, 31a, 32b), 29 (pl. 38b); 36, 10 (pl. 20.2, 21.2)], скриньках для канопа [30, 42-43; 46, 13, 32-37 (pl. VIII.A); 52, 23-25 (pl. 1. 20)] та скриньках для ушебті [12, 66-68].

Не менш важливим свідченням високої ролі дітей Хора в давньоєгипетській міфології є і частота згадування їх у релігійно-заупокійних текстах, таких, як Тексти пірамід, Тексти саркофагів і Книга мертвих.

Останні дослідження і публікації. Попри велику кількість матеріалу, що характеризує історію давнини дітей Хора, на сьогоднішній день ще не існує спеціальних праць, окремо спрямованих на всебічне дослідження цієї четвірки богів, хоча прикладів подібних робіт з дослідження інших богів існує достатньо. І все ж тему дітей Хора не можна назвати абсолютною проігнорованою в єгиптологічній літературі, оскільки вона згадувана в деяких невеликих дослідженнях, статтях, в енциклопедіях та каталогах, у більш широких дослідженнях, а також існує достатньо велика кількість робіт, присвячених канопачному обладнанню.

Мета статті. Через відсутність зібраних бібліографій по дітям Хора, а також через розрізненість досліджень, що торкаються теми цих богів, існує необхід-

ність у розгляді історії їхнього вивчення у єгиптологічних студіях. Отже, метою цієї статті є розгляд і аналіз усіх відомих досліджень, в яких вивчаються або згадуються діти Хора, а також складення бібліографії до цієї четвірки богів.

Історія дослідження канопічного обладнання. В одній з книг сучасного дослідника Т. ДуКвена з дослідження богів-шакалів, є кілька абзаців, приділених дітям Хора [23, 20], адже один з них, Дуамутеф, мав голову шакала. Після короткого опису богів міститься й бібліографія досліджень на тему дітей Хора. Хоча цю бібліографію на сьогодні можна вважати сучасною, а Т. ДуКвена – авторитетним дослідником в цій галузі, у ній вказується лише дві роботи щодо дітей Хора [23, 21] (при тому, що для Анубіса, наприклад, вказується 21 праця): одна з них являє собою двосторінкову статтю 1980 р., написану М. Хеерма ван Воссом, вміщену в семитомному довідковому виданні «*Lexikon der Ägyptologie*» (далі – LÄ) [33], друга – робота К. Зете 1934 р. [59], що, передусім, спрямована на дослідження написів на канопях та їх класифікації. В каталозі LÄ, при цьому, бібліографія обмежується вищевказаною працею К. Зете та посиланням на статті в енциклопедії Х. Боннета [10]. В останній містяться невеликі статті про дітей Хора в цілому [10, 315-316], і про кожного окремо [10, 26, 161, 268-269, 373], а також про канопи [10, s. 365-366] та скриньку для каноп [10, 366-368]. При цьому в бібліографії до кожної статті значиться лише робота К. Зете.

Вказана робота К. Зете – одна з найбільш ранніх робіт на тему канопічного обладнання, хоча і не найперша. До цього, у 1899 р., Дж. Райзнер у своїй статті «*The Dated Canopic Jars of the Gizeh Museum*» [57] зробив першу спробу категоризації текстів, виписаних на канопях з Каїрського музею, починаючи з Середнього царства. Він коротко розглянув іконографічні стилі та дійшов висновків, що найбільш ранні приклади канопів з кришками у формі голів тварин (і людини) не передують часу правління Рамсеса IV, що на сьогоднішній день вже є застарілою інформацією, оскільки знайдено зразки із ранньої XVIII династії. Ще більш ранньою працею є стаття Л. Борхарда 1894 р. «*Der Kanopenkasten des Königs %bk-m-sAf*» [11], що містить опис та ієрогліфічний текст, виписаний на скриньці для каноп. Також серед ранніх робіт можна знайти ще декілька описових статей конкретних археологічних знахідок: стаття Г.Ф. Лютца 1926 р. «*A Stone Group of Amset and Nari*», присвячена двом канопам, котра містить перекази написів [45] та стаття А. Лукаса 1931 р. «*The Canopic Vases from the «Tomb of Queen Tiyu»*» [43], в якій йдеться про зміст трьох канопів з Каїрського Музею.

Дослідження К. Зете «*Zur Geschichte der Einbalsamierung bei den Ägyptern und einiger damit verbundener Bräuche*» являє собою 29 сторінок тексту, котрий також, здебільшого, стосується дітей Хора в якості каноп. В своїй роботі К. Зете продемонстрував найдокладніше дослідження еволюції канопів, розробив ретельну типологію написів на них, а також опублікував частину цих написів.

Серед робіт з дослідження канопів, що були написані після праці К. Зете, можна згадати приклади описових статей конкретних знахідок та спроб ідентифікації їхніх власників: 1947 р. – стаття В. Хейса «*A Canopic Jar of King Nesu-Ba-neb-Dedet of Tanis*» [32], 1955 р. – стаття М. Кассіпера «*Two Canopic Jars of the Eighteenth Dynasty*» (включає ієрогліфічний текст та переклад написів)

[15], 1978 р. – стаття Я. Малека «Imset and Hery Canopic-Jars of Neferseshem-Psammethk» (включає ієрогліфічний текст написів; у спробі зрозуміти, ким був Неферсешем-Псаметих, вчений намагається датувати канопи та пропонує версію їхнього походження) [47], 1985 р. – стаття А. Додсона «A Fragment of Canopic Chest in Sir John Soane's Museum» [17], 1993 р. – стаття К. Ліліквіст «Some Dynasty 18 Canopic Jars from Royal Burials in the Cairo Museum» [42], 1995 р. – стаття П.А. Бочі «A Note on the Canopic Jars of Pentaweret» [9], 1996 р. – стаття А. Додсона «An Unusual Canopic Jar in the Royal Ontario Museum» (включає ієрогліфіку, транслітерацію та переклад написів) [18].

Більш значними дослідженнями в контексті вивчення канопів можна вважати серію робіт з визначення еволюції канопів: це неопублікована дисертація Л. Дора 1937 р. «De l'évolution des vases canopes depuis leur origine jusqu'à l'époque romaine» [22], стаття М. Рогулін 1965 р. «Évolution des receptacles à canopes» [58] зі спробою простежити еволюцію канопів, починаючи з II династії по Середнє царство, робота К. Добровольської 1970 р. «Génèse et evolution des boîtes à vases-canopes» [16] та дослідження Б. Люшер 1990 р. «Untersuchungen zu ägyptischen Kanopenkästen vom Altes Reich bis zum Ende der 2. Zwischenzeit» [44], де авторка аналізує еволюцію скриньок для каноп до періоду Нового царства.

Особливої уваги заслуговує робота А. Додсона 1994 р. «The Canopic Equipment of the Kings of Egypt» [20]. Це дослідження дає опис канопічного обладнання за весь період його існування (і, незважаючи на свою назву, не обмежується лише царськими канопами). Тут також міститься каталог всього відомого на сьогодні царського канопічного обладнання. До кожного об'єкта каталогу надано бібліографію, копії та переклади вписаного тексту. Проте, ця фундаментальна робота підлягала критиці. Так, Д.А. Астон 1996 р. у своїй рецензії [4] вказує на неузгодженість у виборі матеріалу: в деяких главах А. Додсон додає приклади канопів приватних осіб, в інших – обмежується лише царським обладнанням. Д.А. Астон також звертає увагу на окремі некоректні термінологічні вирази і особливо обурюється терміном «сапоріс», котрим А. Додсон майже усюди заміняє «сапоріс jar» і використовує його в якості іменника. Також 2009 р. М. Габольде у своїй статті «Under the Deep Blue Starry Sky» [29] оскаржує висновки А. Додсона стосовно особистості мумії з гробниці KV 55, та, відповідно, її канопів. І все ж, книга А. Додсона є унікальною роботою по темі канопічного обладнання і являє собою вичерпний посібник по вивченню цього археологічного матеріалу.

У 2010 р. вийшла стаття С.С. Малих «Новые данные об использовании каноп в эпоху Древнего царства» [2], в якій дослідниця пов'язує канопи із посудинами-немсет, що мали культове призначення. Вона також доходить висновків щодо традиції облаштування простору у поховальних камерах IV–VI династій, за якої канопи та скриньки для них знаходились у південно-східній частині камери.

Загальну інформацію про канопічне обладнання можна також знайти і в багатьох дослідженнях по муміях та заупокійних уявленнях у Стародавньому Єгипті: книзі А.Е.У. Баджа (1893 р.) «The Mummy. A Handbook of Egyptian Funerary Archaeology» [13, 240-246], праці А.Дж. Спенсера 1982 р. «Death in

Ancient Egypt» [61, 157-160], спільній книзі С. Ікрам та А. Додсона 1998 р. «The Mummy in Ancient Egypt. Equipping the Dead for Eternity» [21, 276-292], 2001 р. – роботі Дж. Тейлора «Death and Afterlife in Ancient Egypt» [64, 65-76], 2003 р. – книзі С. Ікрам «Death and Burial in Ancient Egypt» [38, 125-128], а також у деяких енциклопедіях: 1980 р. – статті К. Мартіна про канопи та скриньку для каноп у 3-му томі LÄ [48; 49], 1991 р. – статті про канопи в енциклопедії М. Бансон «Encyclopedia of Ancient Egypt» [14, 79-80], 1995 р. – статті про канопи в енциклопедії Я. Шоу та П. Ніколсона «The British Museum Dictionary of Ancient Egypt» [53, 59-60]. Найближчим часом планується публікація енциклопедії «Oxford Companion to the Valley of the Kings», для якої А. Додсон написав 17-й розділ, повністю присвячений канопічному обладнанню [19].

Історія вивчення дітей Хора як представників пантеону давньоєгипетських божеств. І все ж, попри достатньо велику бібліографію до канопічного обладнання, варто вказати, що здебільшого ця література розглядає канопи в якості археологічного матеріалу, пов'язаного з муміями. А от дітям Хора як окремим богам давньоєгипетського пантеону уваги приділяється значно менше. Варто також зазначити і те, що діти Хора надзвичайно часто зображувались або згадувались і на багатьох інших джерелах, де їхні функції не обмежувались охороною нутрощів. Так, М. Рейвен у своїй статті 2005 р. вказує на надмірний акцент в єгиптологічній літературі на дітях Хора як охоронцях органів і тіла в цілому [55, 43], і натомість називає цю їхню функцію не головною, а «вторинною» [55, 42].

Хоча робота К. Зете 1934 р., передусім, спрямована на типологізацію канопів, її варто пригадати і в даному контексті через те, що у ній діти Хора розглядаються не лише як канопи. К. Зете достатньо лаконічно окреслив еволюцію вірувань, пов'язаних із дітьми Хора та показав різні зв'язки цих богів: він натякає на зв'язок дітей Хора із священною цифрою 4 (цей автор взагалі був першим дослідником, що вказував на символічні конотації деяких цифр у єгиптян.); К. Зете вказує на те, що діти Хора розглядалися як зірки, що охороняють Осіріса, або як птахи, котрі вилітають у чотири краї космосу; він вказує на асоціацію з богинями Ісідою (Амсеті), Нефтідою (Хапі), Нейт (Дуамутеф) та Селкет (Кебехсенуф); наводить асоціацію Амсеті та Хапі із духами Пе, а Дуамутефа та Кебехсенуфа – із духами Нехен. К. Зете також підкреслює, що Амсеті та Хапі були більш давніми божествами, але стверджує, що походження кожного бога встановити важко (це питання залишається невирішеним і сьогодні) [59, 216-224].

У 1984 р. К. Сурдів у книзі «La Main Dans L'Égypte Pharaonique» приділяє певну увагу дітям Хора: він аналізує асоціацію богів із кінцівками, сторонами світу та богинями, упорядковуючи все це у схеми. Автор доходить висновку, що всі ці асоціації мають на увазі ідентичність тіла як мікрокосму, макрокосмові з його чотирма сторонами світу [60, 396-401].

У 1988 р. Х. Віллемс у своїй книзі «Chests of Life. A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom, Standart Class Coffins» торкається теми дітей Хора та говорить про ідентифікацію цих богів із чотирма стовпами неба. Він також приділяє увагу асоціації дітей Хора із руками та ногами померлого, в контексті розміщення їхніх зображень на кутах трун [66, 140-141].

У 1994 р. Р.Дж. Бьювел та А.Дж. Гільберт у своїй статті «The Adze of Uruat: the Opening of the Mouth Ceremony and the Northern Shafts in Cheops's Pyramid» згадують про дітей Хора через їхню участь у ритуалі Відкриття вуст (відповідно до Текстів пірамід) та нагадують про статтю [6, 8-9] Дж.А. Вейнрайта 1932 р. «Iron in Egypt», де той указував на схожість форми ритуального тесла для Відкриття вуст із формою Великої Ведмедиці [65, 11]. Але цю тему автори статті не розвивають, і лише у виносці вказують на «можливість» ототожнення дітей Хора із цим сузір'ям [6, 10].

Докторська дисертація С. Сімонс на тему «Ancient Egyptian Astronomy: Timekeeping and Cosmography in the New Kingdom», що була захищена у 1999 р., також торкається теми дітей Хора у контексті астрономії. Дослідниця відзначила, що діти Хора були найбільш розповсюдженими божествами деканів (серед четвірки, найбільш часто – Дуамутеф) [63, 204-205].

У своїй статті «Egyptian Concepts on the Orientation of the Human Body» 2005 р. М. Рейвен, серед іншого, достатньо детально розглядає асоціацію дітей Хора з кінцівками, з органами, зі сторонами світу, і, врешті-решт, припускає, що розміщення органів у чотирьох канопах підкреслює співвідношення між людським тілом та Всесвітом. І хоча у статті не міститься посилань на роботу К. Сурдіва (висновки якого є дуже схожими на висновки М. Рейвена), у цьому дослідженні є багато інших корисних посилань. У цілому, статтю можна відзначити за глибокий аналіз теми дітей Хора, хоча ця тема і не є основною. Тут також позначено існуючу проблему у вивченні дітей Хора: «Навіть серед єгиптологів, думка про те, що діти Хора були охоронцями нутроців, є дуже розгалуженою. Більш коректним поглядом було б те, що вони забезпечували цілісність та неушкоджений стан тіла, що є логічною конотацією їхнього чотирикратного числа (символу сукупності та завершеності), а також їхнього зв'язку із чотирма краями неба та всесвіту [55, 43]». Звичайно, він має рацію, оскільки асоціація із нутрощами хронологічно є більш пізньою.

У 2005 р. Т. ДуКвен у своїй фундаментальній праці «The Jackal Divinities of Egypt. From the Archaic Period to Dynasty X», розглядає образи богів-шакалів у різних контекстах, починаючи від Архаїчного періоду до кінця Першого перехідного періоду. Автор не обмежується лише Дуамутефом (як шакалом), а розглядає й інших трьох споріднених богів (хоча акцент на Дуамутефі присутній). Він приділяє особливе місце їхній ролі у Текстах пірамід [25, 284, 438, 442-443, 452, 546, 557, 569-576]. Т. ДуКвен працював над другим томом цієї роботи (в якому йшлося про богів-шакалів за часів Середнього царства), але, на жаль, не встиг її опублікувати [5; 39].

У 2008 р. Б. Мат'є присвятив дітям Хора окрему статтю «Les Enfants d'Horus, théologie et astronomie». Автор вказує на важливість асоціації богів із руками та ногами померлого не з анатомічної точки зору, а з концептуальної (вони можуть «піднімати» померлого). Головним висновком статті Б. Мат'є є асоціація конкретних зірок в астеризмах Великої Ведмедиці та Оріона із дітьми Хора [50].

У книзі 2009 р. «Breathing Flesh. Conceptions of the Body In the Ancient Egyptian Coffin Texts» Р. Ньйорд торкається теми дітей Хора в контексті *Gliedervergottung* (текстів обоження частин тіла). Автор частково критикує

висновки К. Сурдіва, Х. Віллемса та М. Рейвена і припускає, що асоціація кінцівок (і, відповідно, дітей Хора) зі сторонами світу є менш важливою, ніж асоціація з небесними локаціями навколо Великої Ведмедиці [54, 515-517].

Окрім вищезазначених робіт, дітям Хора приділяється увага і в низці інших праць, котрі відкривають актуальні питання щодо богів. Так, у 1996 р. Т. ДуКвен, у своїй рецензії на книгу А. Додсона, вказує на питання, котрі ще належить розв'язати єгиптологам: зв'язок Дуамутефа та Анубіса, зв'язок Кебхсенуфа та Хора, андрогінність Амсеті, наявність у Хапі божественного «батька», як, наприклад, Тота [24, 128]. Багато невіршених питань порушуються в статтях про богів із восьмитомного довідника «Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen» [41, I, 367-370; 41, V, 119-121; 41, VII, 180-183, 516-518]. Тут викладено стислий, «сирий», відкритий до аналізу матеріал, котрий містить лише вказівки на можливі функції, варіанти іконографії тощо, та на джерело, з якого ця інформація взята. На прикладі іконографії можна зрозуміти, що існують зображення богів не тільки у звичних для них образах, але й в образах барана, скорпіона, риби. Також існують приклади зображення богів не у звичних образах, а в подобі тварин, що є притаманними для когось іншого з дітей Хора. Ці питання, наскільки нам відомо, ще ніколи не порушувалися в єгиптологічній літературі.

Велика кількість невіршених або спірних питань підкреслює важливість більш поглибленого вивчення ролі дітей Хора. Робіт, що повністю спрямовані на всебічне дослідження образу цих богів, фактично не існує (за винятком невеликої восьмисторінкової статті Б. Матґе та, умовно, застарілої роботи К. Зете 1934 р.), хоча навіть у російській єгиптології про важливість вивчення окремих богів говорили в різні часи – 1917 р. (І.М. Волков у своїй роботі «Древнеегипетский Бог Себек») [1, 1]), і 1984 р. (О.І. Павлова в роботі «Амон Фиванский. Ранняя история культа» [3, 106], обґрунтовуючи, що твердження І.М. Волкова залишається актуальним). Про важливість подібних досліджень свідчить і велика кількість робіт, присвячених окремим богам (або групам богів), що з'явилися останнім часом у світовій єгиптології (серед яких особливо хотілося б відзначити такі фундаментальні роботи, як вищевказана книга Т. ДуКвена про богів-шакалів [25] та робота Н. Біллінга 2002 р., з дослідження богині Нут [8]).

Скорочення

DE – Discussions in Egyptology. Oxford.

JEA – Journal of Egyptian Archaeology. London.

LÄ — Lexikon der Ägyptologie / Begr. von W. Helck, E. Otto ; Hrsg. von W. Helck, W. Westendorf. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 1975–1986. – Bd. I–VI.

ZÄS Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde. Berlin.

Література

1. Волковъ И.М. Древнеегипетский бог Себек / И.М. Волковъ. – Петроград : Типографія Російской Академіи Наукъ, 1917. – 81 с.
2. Малых С.Е. Новые данные об использовании каноп в эпоху Древнего царства / С.Е. Малых // Вестник древней истории. – № 4 (275). – М., 2010. – С. 96-111.

3. Павлова О.И. Амон Фиванский: ранняя история культа (V-XVII Династии) / О.И. Павлова. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984. – 175 с.
4. Aston D.A. Review: The Canopic Equipment of the Kings of Egypt by Aidan Dodson / D.A. Aston // JEA. Vol. 82. London, 1996. – P. 215-216.
5. Baron A. Terence DuQuesne R.I.P. (posted on: 23 April, 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.allvoices.com/contributed-news/16942364-terence-duquesne-rip>. Назва з екрана.
6. Bauval R.G., Gilbert A.G. The Adze of Upuaut : The Opening Of The Mouth Ceremony And The Northern Shafts In Cheops's Pyramid / R.G. Bauval, A.G. Gilbert // DE. – Vol. 28. – 1994. – P. 5-13.
7. Berlev O., Hodjash S. Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt: From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States / Oleg Berlev, Svetlana Hodjash. – Fribourg: Univ. Press; Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1998. – 328 p. – (Orbis Biblicus et Orientales ; 17).
8. Billing N. Nut. The Goddess of Life in Text and Iconography / Nils Billing. – Uppsala : Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 2002 – 490 p. – (Uppsala Studies in Egyptology ; 5).
9. Bochi P.A. A Note on the Canopic Jars of Pentaweret (WAG 48.432-435) / Patricia A. Bochi // Göttinger Miscellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion. – Bd. 148. – Göttingen, 1995. – S. 13-19.
10. Bonnet H. Lexikon der ägyptischen Religionsgeschichte / Hans Bonnet. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2000. – 900 s.
11. Borchardt L. Der Kanopenkasten des Königs %bk-m-sAf / Ludwig Borchardt // ZÄS. – Bd. 32. – 1894. – S. 23-26.
12. Budge W.E.A. A Catalogue of the Egyptian Collection in the Fitzwilliam Museum, Cambridge / E. A. Wallis Budge. – Cambridge : C. J. Clay, M. A. and Sons, At the University Press, 1893. – 138 p.
13. Budge W.E.A. The Mummy: A Handbook of Egyptian Funerary Archaeology / W.E.A. Budge. – New York : Dover Publications, Inc., 1989. – 513 p.
14. Bunson M.R. Encyclopedia of Ancient Egypt, Revised Edition / M.R. Bunson. – New York : Facts on File, Inc., 2002. – 462 p.
15. Cassirer M. Two Canopic Jars of the Eighteenth Dynasty / Manfred Cassirer // JEA. – Vol. 41. – 1955. – P. 124-125.
16. Dobrowolska K. Génèse et evolution des boîtes à vases-canopes / K. Dobrowolska // Travaux du Centre d'Archéologie méditerranéenne de l'académie polonaise des Sciences. – T. X, Études et travaux, T. 4. – Warszawa, 1970. (*non vidi*)
17. Dodson A. A Fragment of Canopic Chest in Sir John Soane's Museum / Aidan Dodson // JEA. – Vol. 71. – 1985. – P. 177-179.
18. Dodson A. An Unusual Canopic Jar in the Royal Ontario Museum / Aidan Dodson // JEA. – Vol. 82. – 1996. – P. 210-212.
19. Dodson A. Canopics / Aidan Dodson // Oxford Companion to the Valley of the Kings, (*in print*).
20. Dodson A. The Canopic Equipment of the Kings of Egypt / Aidan Dodson / with contributions by O.J. Schaden, E.C. Brock and M. Collier. – London : Kegan Paul International, 1994. – 215 p.
21. Dodson A., Ikram S. The Mummy In Ancient Egypt: Equipping the Dead For Eternity / Salima Ikram, Aidan Dodson. – London : Thames and Hudson Ltd., 1998. – 352 p.
22. Dor L. De l'évolution des vases canopes depuis leur origine jusqu'à l'époque Romaine: Diss. – Paris, 1937 (*non vidi*).

23. DuQuesne T. Anubis, Upwawet, and Other Deities. Personal Worship and Official Religion in Ancient Egypt / Terence DuQuesne, Mohammed Abdel Fatah, Zahi Hawass, Wafaa el-Saddik / Organized by Wafaa el-Saddik, Sabah Abdel Razek. – Cairo : Supreme Council of Antiquities Press, 2007. – 78 p.
24. DuQuesne T. Review: Dodson Aidan. The Canopic equipment of the kings of Egypt. With contributions by Otto J. Schaden, Edwin C. Brock, and Mark Collier. Kegan Paul International: London 1994 / Terence DuQuesne // DE. – Vol. 34. – 1996. – P. 125–128.
25. DuQuesne T. The Jackal Divinities of Egypt I. From the Archaic Period to Dynasty X / Terence DuQuesne. – L. : Darengo Publishers, 2005. – XXII, 566 p. – (Oxfordshire Communications in Egyptology ; Vol. VI).
26. El-Sadeek W. Twenty-Sixth Dynasty Necropolis at Gizeh : Analysis of the Tomb of Thery and Its Place in the Development of Saite Funerary Art and Architecture / Wafaa el-Sadeek // Veröffentlichungen der Institute für Afrikanistik und Ägyptologie der Universität Wien. Nr. 29 : Beiträge zur Ägyptologie. Bd. 5. – Wien: Afro-Pub, 1984. – 278 s.
27. Faulkner R.O. The Ancient Egyptian Book of the Dead / R.O. Faulkner. – Austin : University of Texas Press, British Museum Press, 2001. – 192 p.
28. Faulkner R.O. The Ancient Egyptian Pyramid Texts / R.O. Faulkner. – Oxford : Kessinger Publishing, 2004. – 436 p.
29. Gabolde M. Under a Deep Blue Starry Sky / Marc Gabolde // Causing His Name to Live: Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane / ed. by P.J. Brand and L. Cooper. – Leiden : Brill, 2009. – P. 109–120.
30. Gatty Ch.T. Catalogue of the Mayer Collection. Part I: The Egyptian, Babylonian, and Assyrian Antiquities / Charles T. Gatty / second and revised edition. – London : Bradbury, Agnew, & Co., 1879. – 83 p.
31. Gohary S. The Twin Tomb Chapel of Nebnefer & His Son Mahu at Sakkara / Said Gohary. – Cairo : SCA Press, 2009. – 99 p.
32. Hayes W.C. A Canopic Jar of King Nesu-Ba-neb-Dēdet of Tanis / William C. Hayes // The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series. – Vol. 5, No. 10. – 1947. – P. 261–263.
33. Heerma van Voss M. “Horuskinder” / M. H. v. V. // LÄ. – 1980. – Bd. III. – Kol. 52–53.
34. Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum / ed. by T.G.H. James. – London : Trustees of the British Museum, 1970. – Pt. 9. – 71 p., LI pl.
35. Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum / ed. by M.L. Bierbrier. – London : British Museum Publications Ltd., 1982. – Pt. 10. – 46 p., 100 pl.
36. Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum / ed. by M.L. Bierbrier. – London : British Museum Press, 1993. – Pt. 12. – 32 p., 103 pl.
37. Hornung E. Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many / E. Hornung. – Ithaca – New York : Cornell University Press, 1982. – 296 p.
38. Ikram S. Death und Burial in Ancient Egypt / Salima Ikram. – London : Longman, 2003. – 241 p.
39. Jacobs D. Terence DuQuesne: Another Obituary (posted on: 24 April, 2014) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://libertarianalliance.wordpress.com/2014/04/24/terence-duquesne-another-obituary/>. Назва з екрана.
40. Lacau P. Stèles du Nouvel Empire / M. Pierre Lacau // Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. T. 45. – Le Caire : Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, 1909. – T. I. – 261 p.
41. Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen / Hrsg. von Christian Leitz ; bearbeiten von D. Budde ... [et al.]. – Leuven–Paris–Dudley, MA : Uitgeverij Peeters, Departement Oosterse Studies, 2002–2003. – Bd. I–VIII. – (Orientalia Lovaniensia Analecta ; T. 111–116, 129).

42. Lilyquist Ch. Some Dynasty 18 Canopic Jars from Royal Burials in the Cairo Museum / Christine Lilyquist // *Journal of the American Research Center in Egypt*. – Vol. 30. – Boston – Cairo, 1993. – P. 111–116.
43. Lucas A. The Canopic Vases From The «Tomb of Queen Tiye» / A. Lucas // *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*. – T. 31. – Le Caire, 1931. – P. 120–122.
44. Lüscher B. Untersuchungen zu ägyptischen Kanopenkästen: Vom Alten Reich bis zum Ende der Zweiten Zwischenzeit / Barbara Lüscher. – Hildesheim : Gerstenberg Verlag, 1990. – 147 s.
45. Lutz H.F. A Stone Group of Amset and Hapi / H.F. Lutz // *Journal of American Oriental Society*. – Vol. 46. – New Haven – Baltimore, 1926. – P. 312–313.
46. Mace A.C., Winlock H.E. The Tomb of Senebtisi at Lisht / Arthur C. Mace, Herbert E. Winlock. – New York : The Metropolitan Museum of Art, 1916. – 132 p.
47. Málek J. Imset (I) and Hēpy (H) Canopic-Jars of Neferseshem-psammethek / J. Málek // *JEA*. – Vol. 64. – 1978. – P. 138–140.
48. Martin K. “Kanopen II” / K. M. // *LÄ*. – 1980. – Bd. III. – Kol. 316–319.
49. Martin K. “Kanopenkasten” / K. M. // *LÄ*. – 1980. – Bd. III. – Kol. 319–320.
50. Mathieu B. Les Enfants d'Horus, théologie et astronomie (Enquêtes dans les Textes des Pyramides, 1) / Bernard Mathieu // *ENiM*. – T. 1. – 2008. – P. 7–14.
51. Moje J. Untersuchungen zur Hieroglyphischen Paläographie und Klassifizierung der Privatstelen der 19. Dynastie / Jan Moje – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2007. – 624 s. – (Ägypten und Altes Testament ; 67).
52. Murray M.A. The Tomb of Two Brothers / Margaret Alice Murray // *The Manchester Museum. Museum Handbooks. Publ. No. 68*. – Manchester : Sherratt & Hughes; London : Dulau & Co., 1910. – 79 p.
53. Nicholson P., Shaw I. *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt* / P. Nicholson, I. Shaw. – Cairo : The American University in Cairo Press, 2002. – 328 p.
54. Nyord R. Breathing Flesh : Conceptions of the Body in the Ancient Egyptian Coffin Texts / Rune Nyord. – Copenhagen : Museum Tusulanum Press, 2009. – 645 p. – (CNI Publications ; 37.).
55. Raven M.J. Egyptian Concepts on the Orientation of the Human Body / Maarten J. Raven // *JEA*. – Vol. 91. – 2005. – P. 37–53.
56. Reisner G. *Canopics / Revised, annotated and completed by M.H. Abd-ul-Rahman / Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*. T. 103. Le Caire : Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, 1967. – 404 p., XCIII pl.
57. Reisner G. The Dated Canopic Jars of the Gizeh Museum / George Reisner // *ZÄS*. – Bd. 37. – 1899. – S. 61–72.
58. Rogouline M. Évolution des receptacles à canopes / Mlle Rogouline // *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*. – T. 63. – Le Caire, 1965. – P. 237–254.
59. Sethe K. Zur Geschichte der Einbalsamierung bei den Ägyptern und einiger damit verbundener Bräuche / Kurt Sethe. – Berlin : Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1934. – S. 211–239 – (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse).
60. Sourdivé C. La Main Dans L'Égypte Pharaonique: Recherches de morphologie structural sur les objets égyptiens comportant une main / Claude Sourdivé. – Berne – Francfort-s. Main – New York : Peter Lang, 1984. – 620 p.
61. Spencer A.J. *Death in Ancient Egypt* / A.J. Spencer. – London : Penguin, 1982. – 256 p.
62. Stewart H.M. *Egyptian Stelae, Reliefs and Paintings from the Petrie Collection* / H.M. Stewart. – Warminster : Aris & Phillips Ltd., 1983. – Part 3: The Late Period. – 45 p.
63. Symons S. *Ancient Egyptian Astronomy: Timekeeping And Cosmography in the New Kingdom* / Sarah Symons / PhD Thesis, University of Leicester, 1999. – 229 p.

64. Taylor J.H. *Death and the Afterlife in Ancient Egypt* / John H. Taylor. – Chicago : The University of Chicago Press, 2001. – 272 p.

65. Wainwright G.A. *Iron in Egypt* / G.A. Wainwright // JEA. – Vol. 18, No. 1/2. – 1932. – P. 3–15.

66. Willems H. *Chests of Life : A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom Standart Class Coffins* / Harco Willems // Mededelingen en verhandelingen van het Vooraziatisch genootschap «Ex Oriente Lux». Vol. 25. – Leiden : Ex Oriente Lux, 1988. – 249 p.

References

1. Volkov, I.M. (1917). *Ancient Egyptian god Sobek*. Petrograd: Tipographiya Rossiyskoy Akademii Nauk [in Russian].

2. Malyh, S.Ye. (2010). New data on the usage of canopic jars in Old Kingdom. *Vestnik drevnyey istorii*, 4 (275), 96–111 [in Russian].

3. Pavlova, O.I. (1984). *Amun of the Thebes: the early history of the cult (V–XVII Dynasties)*. Moscow: Glavnaya redakciya vostochnoy literatury izdatelstva “Nauka” [in Russian].

4. Aston, D.A. (1996). Review: *The Canopic Equipment of the Kings of Egypt* by Aidan Dodson. *JEA*, 82, 215–216 [in English].

5. Baron, A. (23 April, 2014). Terence DuQuesne R.I.P. Retrieved from <http://www.allvoices.com/contributed-news/16942364-terence-duquesne-rip> [in English].

6. Bauval, R.G., & Gilbert, A.G. (1994). *The Adze of Upuaut : The Opening Of The Mouth Ceremony And The Northern Shafts In Cheops’s Pyramid*. *DE*, 28, 5–13 [in English].

7. Berlev, O., & Hodjash, S. (1998). *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt: From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*. Fribourg: Univ. Press; Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht [in English].

8. Billing, N. (2002). *Nut. The Goddess of Life in Text and Iconography*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University [in English].

9. Bochi, P.A. (1995). A Note on the Canopic Jars of Pentaweret (WAG 48.432-435). *Gyottinger Miszellen. Baytrege cur egyptologischen Diskussion*, 148, 13–19 [in English].

10. Bonnet, H. (2000). *Lexicon of Egyptian history of religion*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG [in German].

11. Borchardt, L. (1894). *The canopic box of the king %bk-m-sAf*. *ZES*, 32, 23–26 [in German].

12. Budge, W.E.A. (1893). *A Catalogue of the Egyptian Collection in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*. Cambridge: C. J. Clay, M. A. and Sons, At the University Press [in English].

13. Budge, W.E.A. (1989). *The Mummy: A Handbook of Egyptian Funerary Archaeology*. New York: Dover Publications, Inc. [in English].

14. Bunson, M.R. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts on File, Inc. [in English].

15. Cassirer, M. (1955). *Two Canopic Jars of the Eighteenth Dynasty*. *JEA*, 41, 124–125 [in English].

16. Dobrowolska, K. (1970). *Genesis and evolution of canopic boxes*. Warsaw: Panistwove Wydawnictwo Naukowe [in French].

17. Dodson, A. (1985). *A Fragment of Canopic Chest in Sir John Soane’s Museum*. *JEA*, 71, 177–179 [in English].

18. Dodson, A. (1996). *An Unusual Canopic Jar in the Royal Ontario Museum*. *JEA*, 82, 210–212 [in English].

19. Dodson, A. (in print) *Canopics*. *Oxford Companion to the Valley of the Kings* [in English].

20. Dodson, A. (1994). *The Canopic Equipment of the Kings of Egypt*. London: Kegan Paul International [in English].

21. Dodson, A., & Ikram, S. (1998). *The Mummy In Ancient Egypt: Equipping the Dead For Eternity*. London: Thames and Hudson Ltd. [in English].

22. Dor, L. (1937). The evolution of canopic jars from their introduction to Roman times. PhD thesis. Paris: l'Ekole du Louvre [in French].
23. DuQuesne, T. (2007). Anubis, Upwawet, and Other Deities. Personal Worship and Official Religion in Ancient Egypt. W. el-Saddik, S.A. Razek (Ed.). Cairo: Supreme Council of Antiquities Press [in English].
24. DuQuesne, T. (1996). Review: Dodson Aidan. The Canopic equipment of the kings of Egypt. With contributions by Otto J. Schaden, Edwin C. Brock, and Mark Collier. Kegan Paul International: London 1994. DE, 34, 125–128 [in English].
25. DuQuesne, T. (2005). The Jackal Divinities of Egypt I. From the Archaic Period to Dynasty X. London: Darengo Publishers [in English].
26. El-Sadeek, W. (1984). Twenty-Sixth Dynasty Necropolis at Gizeh: Analysis of the Tomb of Thery and Its Place in the Development of Saite Funerary Art and Architecture. Wien: Afro-Pub [in English].
27. Faulkner, R.O. (2001). The Ancient Egyptian Book of the Dead. Austin: University of Texas Press, British Museum Press [in English].
28. Faulkner, R.O. (2004). The Ancient Egyptian Pyramid. Oxford: Kessinger Publishing [in English].
29. Gabolde, M. (2009) Under a Deep Blue Starry Sky. P.J. Brand & L. Cooper (Ed.), *Causing His Name to Live: Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane*, (pp. 109–120). Leiden : Brill [in English].
30. Gatty, Ch.T. (1879). Catalogue of the Mayer Collection. Part I: The Egyptian, Babylonian, and Assyrian Antiquities. London: Bradbury, Agnew, & Co. [in English].
31. Gohary, S. (2009). The Twin Tomb Chapel of Nebnefer & His Son Mahu at Sakkara. Cairo: SCA Press [in English].
32. Hayes, W.C. (1947). A Canopic Jar of King Nesu-Ba-neb-Dēdet of Tanis. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, 5 (10), 261–263 [in English].
33. Heerma van Voss, M. (1980) Children of Horus. W. Helck, W. Westendorf (Ed.), *LE (Vol. III)*, (col. 52–53). Wiesbaden: Otto Harrassowitz [in German].
34. James, T.G.H. (Eds.). (1970). Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum. Pt. 9. London: Trustees of the British Museum [in English].
35. Bierbrier, M.L. (Eds.). (1982). Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum. Pt. 10. London: British Museum Publications Ltd. [in English].
36. Bierbrier, M.L. (Eds.). (1993). Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc., in the British Museum. Pt. 12. London : British Museum Press [in English].
37. Hornung, E. (1982). *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many*. Ithaca – New York: Cornell University Press [in English].
38. Ikram, S. (2003). *Death and Burial in Ancient Egypt*. London: Longman [in English].
39. Jacobs, D. (24 April, 2014). Terence DuQuesne: Another Obituary. Retrieved from <https://libertarianalliance.wordpress.com/2014/04/24/terence-duquesne-another-obituary/>.
40. Lacau, P. (1909). *Stelae of the New Kingdom. Vol. I*. Cairo: Amprimerie de l'Institut franse d'arkeolozhie orientale [in French].
41. Leitz, Ch. (Eds.). (2002–2003). *Lexicon of Egyptian gods and gods' names. Vol. I–VIII*. Leuven – Paris – Dudley, MA: Uitgeverij Peeters, Departement Oosterse Studies [in German].
42. Lilyquist, Ch. (1993). Some Dynasty 18 Canopic Jars from Royal Burials in the Cairo Museum. *Journal of the American Research Center in Egypt*, 30, 111–116 [in English].
43. Lucas, A. (1931). The Canopic Vases From The «Tomb of Queen Tiyy». *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, 31, 120–122 [in English].
44. Lüscher, B. (1990). *Studies on Egyptian canopic boxes: from the Old Kingdom until the end of the Second Intermediate Period*. Hildesheim: Gerstenberg Verlag [in German].

45. Lutz, H.F. (1926). A Stone Group of Amset and Hapi. *Journal of American Oriental Society*, 46, 312–313 [in English].
46. Mace, A.C., & Winlock, H.E. (1916). *The Tomb of Senebtisi at Lisht*. New York: The Metropolitan Museum of Art [in English].
47. Málek, J. (1978). Imset (I) and Ḥepu (H) Canopic-Jars of Neferseshem-psammethek. *JEA*, 64, 138–140 [in English].
48. Martin, K. (1980) Canopic jars. W. Helck, W. Westendorf (Ed.), *LE (Vol. III)*, (col. 316–319). Wiesbaden: Otto Harrassowitz [in German].
49. Martin, K. (1980) Canopic box. W. Helck, W. Westendorf (Ed.), *LE (Vol. III)*, (col. 319–320). Wiesbaden: Otto Harrassowitz [in German].
50. Mathieu, B. (2008). Children of Horus, theology and astronomy (Investigations in the Pyramid Texts, 1). *EniM*, 1, P. 7–14 [in French].
51. Moje, J. (2007). Studies on the hieroglyphic paleography and classification of private stelae of the 19th Dynasty. Wiesbaden: Harrassovitz Verlag [in German].
52. Murray, M.A. (1910). *The Tomb of Two Brothers*. Manchester: Sherratt & Hughes; London: Dulau & Co. [in English].
53. Nicholson, P. & Shaw, I. (2002). *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo Press [in English].
54. Nyord, R. (2009). *Breathing Flesh: Conceptions of the Body in the Ancient Egyptian Coffin Texts*. Copenhagen : Museum Tusulanum Press [in English].
55. Raven, M.J. (2005). Egyptian Concepts on the Orientation of the Human Body. *JEA*, 91, 37–53 [in English].
56. Reisner, G. (1967). *Canopics*. Cairo: Amprimerie de l'Institut franse d'arkeolozhie orientale [in French].
57. Reisner, G. (1899). The Dated Canopic Jars of the Gizeh Museum. *ZES*, 37, 61–72 [in English].
58. Rogouline, M. (1965). Evolution of the canopic jars. *Bulletin de l'Institut Franse d'Arkeolozhie Orientale*, 63, 237–254 [in French].
59. Sethe, K. (1934). *History of embalming among the Egyptians and some related customs*. Berlin: Verlag der Akademie der Vissenshaften [in German].
60. Sourdive, C. (1984). *Hand in the Pharaonic Egypt: research on structural morphology of Egyptian objects with a hand*. Berne – Frankfurt – New York: Peter Lang [in French].
61. Spencer, A.J. (1982). *Death in Ancient Egypt*. London: Penguin [in English].
62. Stewart, H.M. (1983). *Egyptian Stelae, Reliefs and Paintings from the Petrie Collection. Part 3: The Late Period*. Warminster: Aris & Phillips Ltd. [in English].
63. Symons, S. (1999). *Ancient Egyptian Astronomy: Timekeeping And Cosmography in the New Kingdom*. PhD thesis. Leicester: University of Leicester [in English].
64. Taylor, J.H. (2001). *Death and the Afterlife in Ancient Egypt*. Chicago: The University of Chicago Press [in English].
65. Wainwright, G.A. (1932). Iron in Egypt. *JEA*, 18 (½), 3–15 [in English].
66. Willems, H. (1988). *Chests of Life: A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom Standart Class Coffins*. Leiden: Ex Oriente Lux [in English].